

XVIII ASRDA BUXORO XONLIGIDA XALQARO SAVDO MUNOSABATLARI

Samatova Lola Yusupovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharq sivilizatsiyasi va tarix fakulteti 2-kurs magistranti

e-mail: samatova-lola@list.ru

Annotatsiya: *Mazkur maqola Buxoro xonligining XVIII asrda kuzatilgan og‘ir siyosiy vaziyatga qaramay Sharq davlatlari va Rossiya imperiyasi bilan olib borgan tashqi savdo-iqtisodiy masalalariga bag‘ishlangan. Zero, boshqa asrlarga nisbatan aynan XVIII asrda Buxoro xonligining tashqi savdo aloqalariga oid ma‘lumotlar kam yoritilganligi mazkur masalani kengroq o‘rganishni talab etadi. Shu maqsadda rus tilidagi ayrim arxiv hujjatlarining yuqoridagi mavzuga tegishli ma‘lumotlari to‘planib, qisqacha talqin etilgan.*

Kalit so‘zlar: *savdo munosabatlari, Orenburg shahri, Rossiya imperiyasi, Hindiston, Eron, Afg‘oniston, Xitoy, “eskport” va “import” tovarlar, karvonsaroy.*

Аннотация: *Данная статья посвящается внешним торгово-экономическим отношениям Бухарского ханства, установленным в XVIII веке с Восточными государствами и Российской империей вопреки тяжелой политической обстановки. На основе русскоязычных источников собраны, а также кратко освещены сведения о совершенных ханством международных торговых связей.*

Ключевые слова: *торговые отношения, город Оренбург, Российская империя, Индия, Иран, Афганистан, Китай, “экспортные” и “импортные” товары, караван-сарай.*

Abstract: *This article is devoted to external trade and economic relations established by the Bukhara Khanate in the 18th century with the Eastern states and the Russian Empire despite the difficult political situation. On the basis of Russian-language sources, information about international trade relations was collected, as well as briefly covered.*

Key words: *diplomatic relations, trade relations, Orenburg city, Russian Empire, India, Iran, Afghanistan, China, “export” and “imported” goods, caravanserai.*

Asrlar davomida O‘rta Osiyo davlatlari o‘zining tarixiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti bosqichida qo‘shni davlatlar bilan o‘zaro aloqalarni o‘rnatishi muhim ahamiyat kasb etgan. Xususan, XVII asrdan XIX asrning

1-yarmigacha Buxoro xonligi Rossiya va Sin imperiyalari ta’siri ostiga tushib, og‘ir siyosiy vaziyatni boshdan kechirgan bo‘lsada, diplomatik missiyalar, ekspeditsiyalarning o‘tkazilganligi hamda xalqaro savdoning keng yo‘lga qo‘yilganligi alohida e’tiborga molikdir.

XVIII asr tarixini yoritib beruvchi bir qator sharq tillaridagi qo‘lyozmalar

va rus manbalari (elchilik hisobotlari, elchi va savdogarlarning ma‘lumotlari, shoh va xonlarning bir-birlariga hadyalari, tarixchi olim va tadqiqotchilarning asarlari) dagi ma‘lumotlarga ko‘ra, Buxoro xonligi shu davrda Rossiya, Hindiston, Eron, Xitoy, Afg‘oniston bilan savdo va diplomatik aloqalarni keng yo‘lga qo‘ygan. Masalan, kelib chiqishi asli italiyalik bo‘lgan Rossiya elchisi Florio Benevini Buxoroning Eron bilan aloqasiga doir

ma'lumotlarni keltirgan bo'lsa, uning xizmatkori Minerni esa Balx va Badaxshon bozorlarida buxoriy mollar bilan bir qatorda rus tovarlari hayron qoldirgan. Rus geografi P.I.Richkov Buxoroning Hindiston bilan savdo aloqasida Orenburg shahrining ahamiyatiga alohida urg'u berib, mahalliy xalqlarning Orenburg va Buxoro orqali rus va boshqa tovarlarini to'g'ridan-to'g'ri va arzon narxda sotib olishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Shu o'rinda qo'shimcha qilish lozimki, XVIII asrning 1-yarmida Rossiyaning O'rta Osiyo bilan savdo aloqalari kengayishida Orenburg shahrining qurilishi katta xizmat ko'rsatgan. Zero, yangi Orenburg savdo yo'lining ochilishi Orenburg shahrini Rossiya va O'rta Osiyo o'rtasida ayirboshlashning markaziga aylantirdi hamda to'g'ridan-to'g'ri rus-hind savdosini yo'lga qo'yishga imkon berdi. Rossiyada diplomatik topshiriqlarni bajarib yurgan buxorolik savdogar Irnazar Maksutov ko'plab tovarlarni Orenburgga olib borib, buxorolik va hind savdogarlarni Orenburg savdosiga jalb etishga muvaffaq bo'lgan.

Umuman olganda, ko'rsatilgan davrda Rossiyaning Buxoro xonligi bilan savdo munosabatlarining yaxshilanishi ushbu ikkala davlatning iqtisodiy va siyosiy sohalarda yaqinlashuviga olib keldi. Buxoro xonligining Hindiston bilan munosabati qo'shniçilikka asoslangan edi, Eron bilan esa uning o'z hududlarini kengaytirish uchun olib borgan qonli kurashlari sababli ancha murakkab bo'lgan.

Shunga qaramay, Buxoro xonligida savdo ishlarini olib borish uchun Afg'oniston, Eron Hindistondan vakillar tashrif buyurgan va turli savdo yarmarkalari o'tkazishgan. Hattoki Buxoroda hind savdogarlari istiqomat qilgan bir qator mavzelar ham mavjud bo'lgan. Buxoro va balxlik savdogarlarning o'zlari mol olib kelish uchun ko'pincha Hindistonga yo'lga chiqishgan. Hindistonga sayohat qilgan Fransua Berne ismli sayyohning so'zlariga ko'ra, Dehlining mevalar bozorida Eron, Balx, Buxoro va Samarqanddan keltirilgan quritilgan mevalar sotilardi. Shuningdek, hozirgi zamonaviy tilda ko'pgina va xilma-xil tovarlar "eksporti" va "importi" amalga oshirilgan. Jumladan, Buxorodan "eksport" qilingan tovarlar:

- Rossiyaga (xususan Orenburgga) – O'rta Osiyo va hind tovarlari, ipak

va yarim ipak, ip gazlamalar, bo'z, qimmatbaho metall (oltin, kumush) va toshlar (lazurit, olmos, yoqut, la'l, zumrad), paxta va yigirilgan ip, xom teri va quruq mevalar;

- Eronga – Xitoydan keltirilgan kumush va reven (quritilib kunchilikda ishqor sifatida ishlatiladigan ravoch);

- Hindistonga – ipak, qunduz mo'ynali paltolar, xom teri, baliq tishlari, xom teri, har xil o'lchamdagi yoqutlar, noyob va betakror tovarlar, chinni idishlar, lochin qushlarini ushlash uchun qo'lqoplar, xilma-xil mevalar.

Buxoro bozoriga "import" qilingan tovarlar:

- Rossiyadan – rus tovarlari, qimmatbahr metall (oltin, kumush, temir, mis, po'lat, cho'yan), mo'yna, charm, movut ;

- Erondan – qimmatbaho metall (oltin, kumush, mis, qalayi, temir) va toshlar (marjon), barxat, kamar, ipak, parcha matolari, zarbop, paxta matolari, Konstantinopol va Bombay shaharlarining "ambarbuy" ro'mollari, Angliya

va Avstriya manufakturasi mahsulotlari, bodom, quruq mevalar ;

- Hindistondan – hind mollari, ipak va ip gazlamalari, naqshli va gulli matolar, parcha va paxta matolari, zarbop, ro'mollar, chodirlar, qimmatbaho metall (oltin, kumush, mis, qalayi,

temir) va toshlar (dur, zumrad, yoqut), oltin va kumush quymalar, tilla suvi yurgizilgan xanjarlar, ziravor, yetmak ildizlari, hind shafrani (zafaron guli), shashka taxtasi bilan, sovuq qurollar, fillar tilla suvi yurgizilgan va kumushdan yasalgan egari bilan, oltin zanjirlar, qo'lda ko'tarib yuriladigan aravalar;

- Xitoydan – qimmatbaho metall (mis, qalayi, temir), choy .

Shu yerda ma'lumot o'rnida aytish joizki, buxoroliklar tog'lardan ma'danlarni qazib olishning yangi texnologiyasi sirlarini bilmasliklari tufayli chetdan qimmatbaho metallarning keltirilishiga ehtiyoj sezganlar.

Rus soldati F.Yefremov o'zining "Devyatiletneye stranstvovaniye" kitobida Buxoro xonligida paxta yetishtirish va chorva mollari savdosiga ham o'z qiziqishini bildirgan. Bunda zotdor Buxoro otlari, tuyalar, ov itlari, ov qushlari Hindistonga, Qirg'izistonning tuya va qo'ylari, qorako'l terisi Eronga, Buxoro va Sheroz qorako'li terisi esa Rossiya bozoriga yetkazib berilgan. Buxoro qorako'l terisi eksport orqasidan shuhrat topgan va xon xazinasiga katta daromat keltirgan. Rus tadqiqotchisi I.G.Georgi hindlar Buxoro otlarining har birini 30 dan 80 buxoro chervonigacha narxda sotib olishganini yozib ketgan.

Bundan tashqari, rus geografi I.Kirilov Buxoroni Osiyoning muhim savdo markazi ekanligiga to'xtalib, 200 savdogarlarning Buxoro va Eron orqali Rossiyaga borib savdo qilishgani haqida ma'lumot beradi. O'z navbatida, tashqi iqtisodiy aloqalarning o'sib borishi va Buxoro zaminiga turli mamlakatlar savdogarlarining oqimi xonlik hududidagi karvonsaroylar sonining oshishiga olib keldi. Bunga misol qilib, F.Benevenining 1722 yili ko'p savdo karvonlari Mashhaddan Buxoroga, Hirot va Isfaxonga jo'natilganligi haqidagi ma'lumotini keltirish mumkin. Shu bilan birga, Buxoroda xivalik, qo'qonlik, afg'on va rus savdogarlari bilan bir qatorda hindlar ham o'zlarining karvonsaroylariga ega bo'lishgan. F.Yefremovning sayohati davrida Buxoroda 4 ta g'isht karvonsaroylar borligi ta'kidlansa, rus sayyohi va ofitseri T.S.Burnashev davrida ularning soni 9 tagacha yetgan .

XVIII asrning oxirida Rossiya-Buxoro savdosining hajmini 1787-1796 yillarda ikki tomon o'rtasida olib borilgan tovar oborotidan ham ko'rish mumkin, ya'ni Rossiyadan Buxoroga 3 mln 680 ming 900 so'mlik mol chiqarilgan bo'lsa, Buxorodan Rossiyaga esa 4 mln 150 ming 900 so'mlik mahsulot chiqib ketgan .

Garchi Rossiya imperiyasi va Buxoro xonligi o'rtasidagi savdo aloqalari jonlanib borayotgan bo'lsada, lekin XVIII asr oxirida uning normal holda olib borilishiga xonliklarning o'zaro olib borgan feodal urushlari va savdo yo'llaridagi talon-tarojliklar ancha to'sqinlik qilardi . Shu sababli savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlash va savdo munosabatlarini yanada mustahkamlash masalalari bu ikki davlat o'rtasidagi diplomatik aloqalarning asosiy vazifalaridan biriga aylandi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, XVIII asr Buxoro xonligi tarixining og'ir davrlaridan biri bo'lgan va bu xonlikning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga birmuncha salbiy ta'sirini ko'rsatgan bo'lsa ham, qadim zamonlardan beri qo'shni davlatlar bilan davom etib kelayotgan o'zaro manfaatli aloqalari uzilgani yo'q. Aksincha, Buxoro xonligi xalqaro savdo-iqtisodiy munosabatlarda O'rta Osiyo davlatlarining Sharq davlatlari va Rossiya imperiyasi bilan savdo aloqalarini olib borishi uchun vositachi rolini bajardi.

Shu bilan birga, O‘rta Osiyoni egallash va u orqali dunyo bozoriga qulay yo‘ldan chiqish maqsadida Rossiya imperiyasi tomonidan Buxoro xonligiga ko‘p marotaba elchilik missiyalari va maxsus harbiy ekspeditsiyalari amalga oshirilgan. Buning natijasida sayyohlar, elchilar, harbiylarning yozib qoldirgan va qayd etgan ko‘pgina yozma esdaliklari XVIII asrda xonlikning boshqa davlatlar bilan xalqaro savdo munosabatlari rivojlanganligini hamda savdo-iqtisodiy aloqalari keng yo‘lga qo‘yilganligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Саидов А. Политическое и социально-экономическое положение Бухарского ханства в XVII – первой половине XVIII вв. Автореферат. Душанбе, 2007. С.47.
2. Алимova P.P. Ўрта Осиё хонликларининг кўшни давлатлар билан дипломатик ва савдо-иқтисодий муносабатлари. Т, 2017. Б.28.
3. Муҳаммаджонов А.Р., Неъматов Т. Бухоро ва Хиванинг Россия билан муносабатлар тарихига доир баъзи манбалар. Т, 1957. Б.11.
4. Жуковский С.В. Сношение России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие. Петроград, 1915. С.62.
5. Ремез И.А. Внешняя торговля Бухары до мировой войны. Т, 1922. С.18.